

ՀԱՍՄԻԿ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Վանաձորի պետական համալսարանի
մանկավարժության ամբիոնի հայցորդ
ՀՏԴ 373.5:811.19

**ԽՈՍՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՀՆԱՐՆԵՐԸ ՄԻՋԻՆ
ԴՊՐՈՑՈՒՄ**

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. խոսքի զարգացում, բառապաշարի հարստացում, կառուցողական մեթոդներ, զուգադրությունների աղյուսակ, սահմանման քարտեզագրում, լեզվամտածողության ձևավորում, աշխարհընկալում:

Ключевые слова и выражения: обогащение словарного запаса, конструктивные методы, таблица сопоставлений, картография определения, формирование лингвомышления, мировосприятие.

Key words and expressions: speech akt development, vecobulary enrichment, structural methods, comporison table, definition mapping, formation of linguistic way of thinking, world perception.

Գիտակցության մեջ աշխարհի պատկերը մտքի և լեզվի օբյեկտիվ միասնությունն է: Տրամաբանական և լեզվական պատկերները հիմնականում համընկնում են, և լեզուն դառնում է գիտելիքներ ձեռք բերելու ամենակայուն միջոցը: Բառերի, նախադասությունների հիմնական բովանդակությունը կազմում է աշխարհընկալման հասկացական միջուկը, առարկայական իմաստը: Մարդկային հասարակության բառային իմաստավորման համար կարևոր նշանակություն ունի այն տեղեկությունը, որը մենք ստանում ենք բառերի և նրանց կապակցությունների միջոցով: Ուստի կարևոր է, թե ի՞նչ են հաղորդում բառերն ու լեզվական միավորները և ինչպես կարող են ազդել աշակերտի աշխարհընկալման վրա:

Երեխաների լեզվական ունակությունների ձևավորման առաջին փուլում կյանքի ճանաչողության գլխավոր միջոցը մայրենի լեզուն է, որը սովորողի մտավոր զարգացմանը զուգընթաց ներկայանում է անսպառ հարստությամբ: Աշխարհը երեխայի առջև բացվում է մայրենի լեզվի, ավելի ճիշտ, այն լեզվի միջոցով, որին նա առնչվում է սոցիալական միջավայրում: Դա հաստատվում է խոսքի և գլխուղեղի մեխանիզմների հետ նրա հարաբերության բնագավառում կատարած հետազոտություններով: Վ. Պենֆիլդը հանգել է այն հետևության, որ երեխայի համար տանը լեզվին տիրապետելը կյանքի ճանաչողության մեթոդն է, միջոցը՝ ստանալու այն,

ինչ երեխան ուզում է: Նա չի գիտակցում, որ լեզու է սովորում, և դա նրա գլխավոր գիտակցված նպատակը չէ: Բառերն իմանալով՝ երեխան ճանաչում է կյանքը¹: Բառի մեջ միտքն անմիջապես որոշակի կերպարանք է ստանում, կայունանում է, հետևաբար տրամաբանական հատկություններ է ձեռք բերում, բացի այդ՝ դառնում է այնքան ճկուն, որքան ճկուն է լեզուն:

Լեզուն և մտածողությունը սերտ կապի մեջ են, նրանք փոխադարձաբար պայմանավորում են միմյանց: Հարուստ միտք ունենալու համար պետք է ունենալ հարուստ խոսք, ինչին նպաստում են հարուստ բառապաշարը, թևավոր խոսքերն ու դարձվածքները, պատկերավորման միջոցները, ոճական հնարներն ու քերականական ձևերի ճշգրիտ ընտրությունը: Այս հանգամանքով է պայմանավորված երեխայի բառապաշարի հարստացմանն ու խոսքի զարգացմանը միտված մեթոդական հնարների և մեթոդների մշակումը:

Որքան երեխան լավ տիրապետի լեզվին, այնքան շատ գիտելիքներ ձեռք կբերի, իսկ գրագետ մարդն ունի հարուստ ու ճկուն լեզու, ինչն էլ հիմք է հանդիսանում դիպուկ ու գեղեցիկ խոսք ձևավորելու համար: Խոսքի միջոցով կարող ենք որոշել մարդու, երեխայի ինտելեկտուալ զարգացածությունը: Կիրթ ու գրագետ մարդն իր մտքերն արտահայտում է պարզ, սահուն, արտահայտիչ և տրամաբանական ճիշտ կառուցվածքով:

Աշակերտի խոսքի ձևավորմանը նպաստում են հիմնականում 4 գործոն՝ տուն, դպրոց, հասարակական միջավայր և համացանց: Նայած թե տանը, հասարակության մեջ խոսքային ինչպիսի միջավայրում է մեծանում երեխան, կախված այն հանգամանքից, թե սոցիալական ի՞նչ կայքերից է օգտվում, ի՞նչ է կարդում ու լսում համացանցում, ըստ այդմ էլ ձևավորվում է նրա խոսքը: Իսկ քանի որ այսօր թե՛ առօրյա կյանքում, թե՛ համացանցից օգտվելիս հանդիպում ենք բարբառային, ժարգոնային և օտարածին բառերի, ուստի մաքուր գրական լեզվի համար պայքարը ձեռք է բերում համընդհանուր նշանակություն: Այդ պայքարը պետք է սկսվի մեր երեխաների հայեցի դաստիարակությունից, քանի որ նրանք են հայոց լեզվի ժառանգորդներն ու փոխանցողները, մեր ապագան կերտողները: Ուստի երեխայի խոսքի ձևավորման ուղղությամբ պետք է տարվի հետևողական աշխատանք: Այդ է պատճառը, որ մայրենիի դասավանդման գործընթացում մեծ տեղ է հատկացվում հատկապես աշակերտի խոսքի զարգացմանը: Առաջին հերթին ուսուցչի խնդիրն է աշակերտի բառապաշարից դուրս մղել գրական հայերենում չընդունված ձևերը՝ փոխարինելով դրանք ճիշտ տարբերակով, մաքրել նրա խոսքը, բացատրել, որ ժարգոնային ձևերն ու

¹ В. Пенфильд и Л. Робертс, Речь и мозговые механизмы, Л., 1964, с.221.

օտար բառերը խճողում են նրա լեզուն և խոսքը դարձնում աղքատ ու անհրապույր: Միջին դպրոցում, հատկապես մայրենիի դասագործընթացում, ուսուցման հիմնականատակն է սովորողների լեզվագործածական ունակություններ զարգացնելը՝ հասարակական կյանքում լիարժեք հաղորդակցվելու նպատակով: Մայրենի լեզուն դպրոցական կրթության մեջ առանձնահատուկ տեղ է գրավում, քանի որ այն միաժամանակ և՛ ուսումնասիրության առարկա է, և՛ մյուս առարկաների յուրացման միջոց: Այն իր մեջ ներառում է երկու կողմ՝ 1. բուն լեզվի իմացություն, այսինքն՝ այդ լեզվով հաղորդակցվելու, տարբեր բնույթի գրավոր ու բանավոր շարադրանք ստեղծելու կարողություն, 2. լեզվի քերականական կառուցվածքի իմացություն, որը ենթադրում է տեսական լեզվաբանական գիտելիքներ: Հանրակրթական դպրոցում մայրենի լեզվի դասավանդումը զուգակցում է այս երկու կողմերը, ընդ որում, հատկապես տարրական դպրոցում և միջին դպրոցի 5-6-րդ դասարաններում հայոց լեզու և գրականություն առարկաների համակցված (միասնացված) դասավանդման պայմաններում առաջնությունը տրվում է առաջին (արտահայտչական և հաղորդակցական) կողմին՝ երկրորդի (լեզվի կառուցվածքի) վերաբերյալ սահմանափակվելով միայն ամենաանհրաժեշտ տեղեկություններով²:

Հայոց լեզվի ուսուցման նպատակն է սովորողի մեջ մշակել ժամանակակից գրական հայերենին համապատասխան խոսք կառուցելու, իր խոսքը վերահսկելու, բարբառային, ժարգոնային արտահայտություններից մաքրելու, բառապաշարը հարստացնելու, ինքնուրույն բանավոր և գրավոր խոսք կառուցելու, մայրենի լեզվով ամենատարբեր բնույթի տեքստեր և գրականություն կարդալու, այն ընթերցելու կարողություններ: Կարևորվում է նաև բառարաններից, հանրագիտարաններից և այլ տեղեկատուներից օգտվելու, իր տարիքին ու կրթական փուլին համապատասխան գեղարվեստական և գիտահանրամատչելի գրականություն կարդալու, կարդացածը վերաշարադրելու և համառոտագրելու հմտությունների մշակումը, գործնական բնույթի զանազան փաստաթղթեր կազմելու կարողությունը, ինչպես նաև տարբեր իրադրություններում համապատասխան խոսքային վարքագիծ դրսևորելու ունակությունը: Մեր օրերում անհրաժեշտություն է աշակերտի խոսքի զարգացմանը նպաստել նաև մեդիահմտությունների

² Հանրակրթական հիմնական դպրոցի առարկայական չափորոշիչ (1-9 դասարաններ), էջ 8:

կիրառմամբ, որի հիմնապատակը նոր սերնդին տեղեկատվական նոր պայմաններում ապրելուն պատրաստելն է:

Ինչպես հայտնի է, ուսուցումը պասիվ գործընթաց կամ ընդօրինակում չէ, այլ ակտիվ գործունեություն, որի ընթացքում նոր ընկալումը ձևավորվում է աշակերտի գիտակցության մեջ արդեն գոյություն ունեցող գիտելիքների կառույցում: Միջին դպրոցի աշակերտի մեջ սեփական աշխարհը ձևավորելու և հասկանալու կարողություններ զարգացնելը ուսուցչի էական նպատակը պետք է լինի: Ուսուցիչը պետք է քաջալերի առաջադրված խնդիրներն ինքնուրույնաբար պարզելու աշակերտների ջանքերը: Այս առումով բավականին արդյունավետ է կառուցողական կրթության մեթոդներով դասավանդումը, որն ունի հետևյալ առանձնահատկությունները.

- աշակերտներն ավելի շատ կենտրոնանում են կարևոր գաղափարների, քան փաստերի վրա,
- կապեր են հաստատում գիտելիքների տարբեր մասերի միջև,
- մեկնաբանում են սեփական գործողություններն ու գաղափարները, նշում դրանց հնարավոր կիրառման ոլորտները³:

Որպեսզի աշակերտը կարողանա ինքնուրույն ներկայացնել իր խոսքը, արտահայտել ու մեկնաբանել իր տեսակետը, անհրաժեշտ է, որ նա ունենա համապատասխան բառապաշար, և որքան շատ բառեր ու արտահայտություններ կարողանա գործածել իր խոսքում, այնքան պարզ ու հասկանալի կձևակերպի իր միտքը: Ուստի ուսուցչի խնդիրն է առաջին հերթին հարստացնել բառապաշարն ու զարգացնել աշակերտի խոսքում բառամիավորներն ակտիվ գործածելու կարողություններն ու հմտությունները:

Ստորև բերենք աշակերտի բառապաշարի հարստացմանը և խոսքի զարգացմանն ուղղված կառուցողական կրթության մի քանի մեթոդներ՝ օրինակները քաղելով Մ. Կորյունի «Այգեպան Մոսին» հեքիաթից:

Ինչ խոսք, հեքիաթում առկա դարձվածքները (*սիրտ անել*, գլուխ դնել), պատկերավորման միջոցները (արծաթաբաշ նժույգ, փիրուզե թիթեռներ, ոսկեթև մեղուներ, *վերջալույսը ոսկու մեջ էր ընկղմել երկիրն ու երկինքը, ժպտում էին վարդի տունկերը*), տեքստի վերջում զետեղված բառային աշխատանքները⁴ նպաստում են աշակերտների բառապաշարի

³ Կառուցողական կրթության հիմունքները և մեթոդները, Ձեռնարկ ուսուցիչների համար, Երևան, 2004, էջ 45:

⁴ Դ.Գյուրջինյան, Թ.Ալեքսանյան, Ա. Գալստյան, Մայրենի, 5-րդ դասարան, Երևան, 2015:

հարստացմանը: Սակայն այդքանը բավարար չէ. այդ արտահայտչամիջոցները աշակերտի սեփականությունը դարձնելու համար ուսուցիչը պետք է օգտագործի նաև ուսուցման լրացուցիչ մեթոդներ ու եղանակներ, որոնց միջոցով սովորողները կկարողանան կիրառել իրենց սովորած նոր բառերն ու արտահայտությունները իրենց խոսքում, հիմնավորել իրենց տեսակետը, հաղթահարել կախվածությունն ուսուցչից և առավել ինքնուրույն դառնալ: Գեղեցիկ խոսք կառուցելը աշակերտների համար պետք է դառնա առաջին պայման: Բառապաշարը հարստացնելու համար տրվում է հետևյալ առաջադրանքը. դասը ներկայացնելու ընթացքում աշակերտը նախապես հայտարարված բառերը, արտահայտությունները փոխարինում է հոմանիշներով: Այս առաջադրանքը նպաստում է ոչ գործուն բառապաշարի ակտիվացմանը: Նորություն չէ, որ բառապաշարը հարստանում է աստիճանաբար երեխայի կենսավորված հարստացմանը զուգահեռ և դառնում է աշակերտի սեփականությունը, երբ այն կիրառվում է խոսքում: Ուստի աշակերտներին արտահայտվելու հնարավորություն տալու համար այնուհետև փորձում ենք բնութագրել հեքիայի հերոսներին: «Զուգադրությունների աղյուսակ» մեթոդի միջոցով աշակերտները բնութագրում են այգեպան Մոսիին և թագավորին՝ նշելով նմանություններն ու տարբերությունները: Այնուհետև կատարում են եզրահանգում ու ներկայացնում իրենց տեսակետը հերոսների և նրանց արարքների վերաբերյալ: Այս մեթոդի կիրառման շնորհիվ աշակերտները ձեռք են բերում համեմատական վերլուծություն կատարելու հմտություններ, կարողանում են համակարգված եզրահանգումներ կատարել, թե բնավորության գծերից ինչն է լավ, ինչը՝ վատ, սովորում են համեմատել- հակադրել:

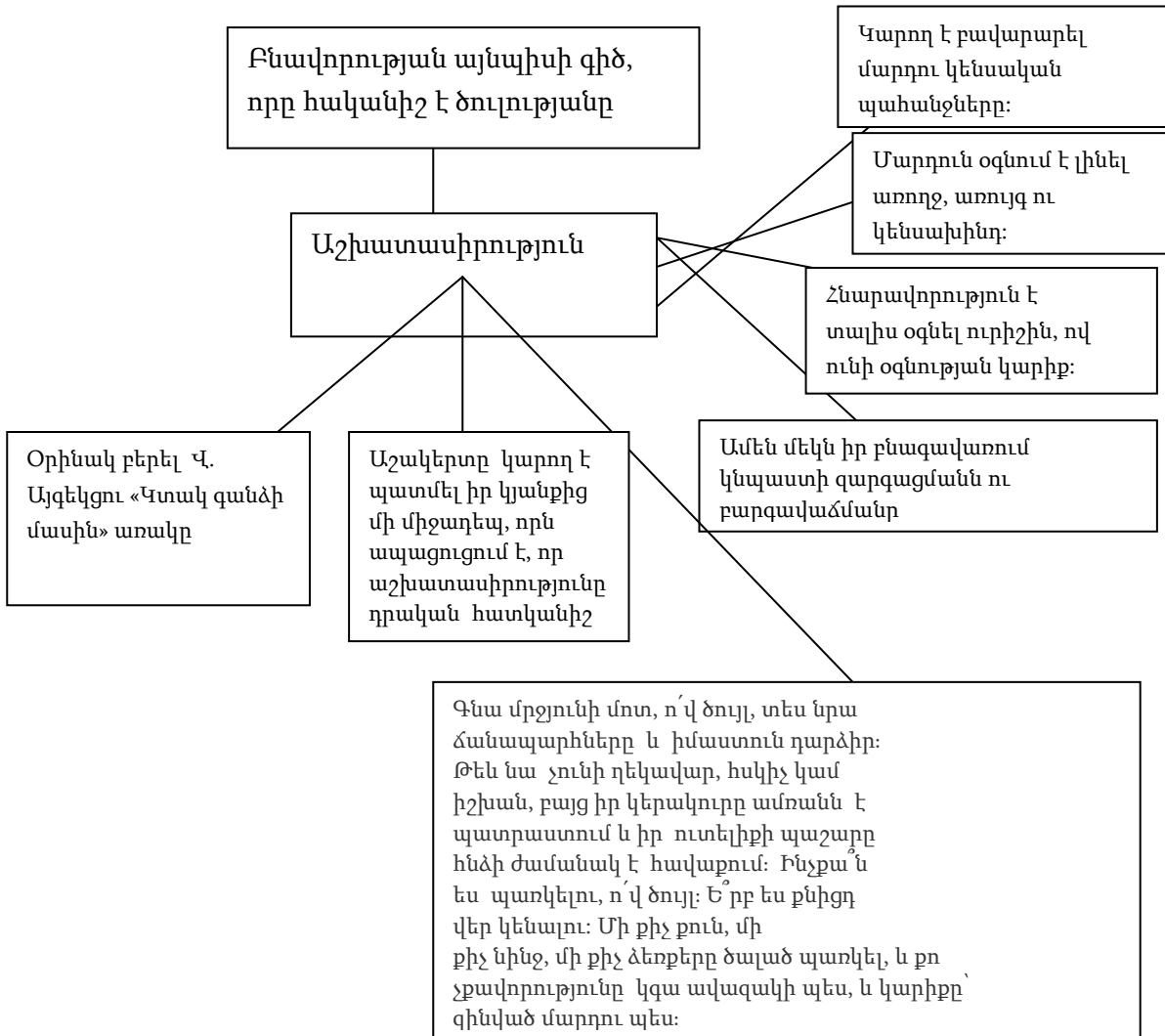
Նմանություններ
 Ունեն նպատակ
 Ունեն ձգտումներ
 Ուզում են երջանիկ ապրել

Տարբերություններ
 Ունեցվածք են ձեռք բերում տարբեր
 ճանապարհներով:
 Մոսին աշատասեր է, թագավորը՝ զավթող:
 Մոսին ազնիվ է, թագավորը՝ խարդախ:
 Մոսին ընդունված է ժողովրդի կողմից,

1. Աշխատասիրությունը միշտ խրախուսվում է, ուրիշի ունեցվածքին տիրանալը՝ քննադատվում:
2. Աշխատասիրության շնորհիվ պետք է ապրուստ ձեռք բերել, իսկ բռնությունն ու անարդարությունը միշտ կհանդիպեն ընդդիմության:
3. Չի կարելի չարաշահել ուժն ու իշխանությունը, որովհետև միասնականությունն ավելի ուժեղ կարող է լինել:

Խոսքի զարգացման համար արդյունավետ մեթոդ է նաև «հասկացության/ սահմանման քարտեզագրում» մեթոդը. դասից ընտրում ենք հիմնական գաղափարը, օրինակ՝ աշխատասիրություն: Աշակերտներին հանձնարարում ենք թիմերով աշխատել նոր հասկացության քարտեզ ստեղծելու համար: Տալիս ենք համապատասխան ցուցումներ՝ քարտեզի լրացման հետ կապված: Քարտեզագրումն ավարտելուց հետո հանձնարարում ենք քարտեզից օգտվելով՝ տալ հասկացության լիարժեք սահմանումը, որը պետք է կազմված լինի մի քանի նախադասություններից, ոչ թե կարճ սահմանումից. այն պետք է պարունակի հասկացության հատկությունները կամ բնորոշ գծերը և առանձնահատուկ օրինակները:

Այս մեթոդն օգնում է աշակերտներին արտահայտել իրենց մտքերը տվյալ հասկացության վերաբերյալ, կերտել տեսողական պատկերացում, որն օգնում է մտապահել, գաղափարները տեսնել իրական գույներով (օրինակ՝ աշխատասիրության դաստիարակչական ազդեցությունը մարդկանց վրա):

Ի՞նչ տեսա Ծաղկած այգիներ, գյուղատնտեսական գործիքներ Բահ, փոցխ և այլն, աշխատող մարդիկ....	Ի՞նչ զգացի Թարմ օդի բույրը, աշխատողների ուրախությունը, որ մարդիկ երջանիկ են....
Ի՞նչ մտածեցի Աշխատանքը ուրախություն է բերում մարդկանց, աշխատող մարդը երջանիկ է.....	Ի՞նչ հասկացա Եթե ուզում ես երջանիկ լինել, պետք է աշխատես և վաստակես քո սեփական քրտինքով....

Աշակերտների մոտ գեղեցիկ խոսելու ցանկությունը խթանելու համար ուշադրություն ենք դարձնում հեքիաթի հետևյալ տողերին. «Այգեպան Մոսին այնպիսի գործություն է ունենում, որ ինչ քար ու ապառաժի ձեռք է տալիս, վարդ ու մանուշակի է փոխում, ինչ անապատ ոտք է դնում, ծաղկած այգի է դարձնում», ապա աշակերտի խոսքը

համեմատում ենք անապատի հետ, որը ծաղկեցնելու համար աշակերտներն ունեն իրենց գործիքը՝ բառապաշարը: Իսկ արդյո՞ք նրանք օգտագործում են այն իրենց խոսքը կառուցելիս: Երեխաները պետք է հասկանան, որ իրենց խոսքը պետք է լինի գեղեցիկ ու քերականորեն ճիշտ ոչ միայն մայրենիի դասերին, այլ նաև մյուս առարկաներն ուսումնասիրելիս:

Այսպիսով՝ կարող ենք փաստել, որ մեր օրերում տեղեկատվական նոր տեխնոլոգիաները, համացանցը դարձել են տեղեկատվության ամենաարագ ու մատչելի միջոցը, սակայն դրանց առկայությունը նվազեցրել է հետաքրքրությունը ընթերցանության նկատմամբ, իսկ տպագիր աղբյուրներից օգտվելու ավանդույթը գրեթե վերացել է, ու թեև աշակերտի բառապաշարի հարստացման համար կան բազմաթիվ մեթոդներ ու եղանակներ, սակայն, այնուամենայնիվ, գիրքը բոլոր դեպքերում մնում է թե՛ գիտելիքների ձեռքբերման ամենահզոր միջոցը, թե՛ գեղագիտական ապրումների անսպառ աղբյուրը: Գրական ստեղծագործությունների ուսումնասիրությունը եղել և մնում է սովորողի բառապաշարի հարստացման, պատկերավոր մտածողության, երևակայության ու ստեղծագործական կարողությունների զարգացման ամենաարդյունավետ միջոցը, բացի դրանից, այն նաև գրական ճաշակի ձևավորմանը զուգընթաց աշխարհաճանաչողության, ինքնաճանաչման, ինքնագնահատման ու ինքնակատարելագործման արդյունավետ միջոց է և մեծապես նպաստում է բարձր արժեքների՝ հայրենասիրության, մարդասիրության, կարեկցանքի ու հանդուրժողականության, ընկերասիրության ձևավորմանը:

Հ. Խաչատրյան

Խոսքի զարգացման մեթոդական հնարները միջին դպրոցում

Ամփոփում

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել բառերի ու լեզվական միավորների ազդեցությանը աշակերտների աշխարհընկալման վրա, նշվել է մայրենիի դերը կյանքի ճանաչողության գործընթացում: Ներկայացվել են այն գործոնները, որոնք նպաստում են միջին դպրոցականների բառապաշարի հարստացմանն ու խոսքի զարգացմանը:

Առաջարկվել են սովորողների խոսքի զարգացման մի քանի ժամանակակից մեթոդներ ու հնարներ:

А. Хачатрян

Методические приемы развития речи в средней школе

Резюме

В статье рассматривается вопрос о влиянии слов и языковых единиц на мировоззрение школьников, отмечается роль языка в процессе познания жизни, а также представлены те факторы, которые способствуют обогащению словарного запаса школьников и формированию их речи. В статье освещаются требования, предъявляемые к учителю, который должен стремиться к развитию навыков употребления языка в интересах самих учащихся.

Также предложены некоторые современные методы для обогащения словарного запаса и развития речи школьников.

H. Khachatryan

Methodological techniques of Speech development in secondary schools

Summary

The article touches upon the influence of words and language units on students' world outlook. It emphasizes the role of the language in the process of life cognition. The article also introduces those factors, which contribute the enrichment of students' word-stock and speech formation. The demands made by the teachers in favour of students' language use skill improvement are also highlighted.

The article suggests some methods of word-stock enrichment and speech improvement.